

Az erdélyi kérdés

Vintilă MIHĂILESCU

A szomszédság szelleme

„Tudomásunk szerint az erdélyi szász szomszédságok az egyedüli, relatív tisztán megmaradt lokális csoportok Európában, amelyek a modern időkig fennmaradtak, amelyek a feudalizmus által érintetlenek maradtak és régi erejük tudatában soha nem léptek kölcsönhatásba a modern államformákkal.” (Schubert, 1980.)

Restellem, de be kell vallanom, hogy amíg az első erdélyi terepmunkám részt nem vettem, nem is hallottam ezen szomszédságok létéről, és így természetesen nem is sejtettem ennek a régi intézménynek a fontosságát. Nem tennék említést tudatlanságomról, hogyha ez a jelenleg nem lenne jellemző: a román szakirodalom számára valóban ismeretlen vagy legalábbis elhanyagolt a szomszédság fogalma. Néhány kutató – Stabl, Herseni és Muslea – kivételével, akik írtak egy-egy cikket erről, szinte senki sem érdekelt ennek a társadalmi szerveződési formának a megléte. Szász eredetű lévén a szászok problémája volt, akik viszonylag intenzíven, de leginkább társadalom-történelemként és identitásuk szempontjából tanulmányozták. Jellemző az is, hogy minden tudományos közösség – annyira amennyire, de – saját szomszédságait tanulmányozta: a németek a szászokét, a románok a románokét, a magyarok a magyarokét, a romákéval – amelyek igaz, ritkábbak – természetesen senki sem foglalkozott. Ekképpen ez az „izoláció” csak káros lehet, mivel a szomszédságok által felszínre hozott lényeges probléma az időben és térben való tartóssága (és változatossága), mely az egész erdélyi társadalomra vonatkozik, és nem annak egyik vagy másik, elkülönített etnikai összetevő csoportjára.

A kutatók (a németek kivételével) viszonylagos érdektelensége ellenére így módon a szomszédság teljes egészében az erdélyi társadalom központi intézményeként jelenik meg, és úgy vélem, hogy nem lehet ezt, a szászok által *Nachbarschaft*-nak nevezett közösségi szervezési formát történelmi és szociológiai tanulmányozás nélkül helyesen értelmezni. Mi több, azt mondhatjuk, hogy az erdélyi pásztorok migrációjával együtt a szomszédságok szellemének egy része az egész országot „megfertőzte”. Így módon ezen intézmény tanulmányozása nem csupán regionális, hanem nemzeti szempontból is fontossá vált.

Miben áll tehát a szomszédságnak ez a különleges fontossága?

A rokonságtól a területig

„A politikai gondolkodás valójában akkor kezdődött, amikor megállapították, hogy a politikai funkcióval rendelkező közösség számára az egyedüli lehetséges alap a rokonság, és egyik, általunk fennhílyázóan forradalomnak nevezet érelembolygás sem volt annyira meglepő és teljes, mint az a változás, melyet a lokális összefüggésektől eltérően, a közös politikai cselekvés alapjaként először határoztak meg” – írta 1861-ben Sumner Maine, az antropológia egyik szülőatyja. A történelem evolucionista megközelítésében, a rokonságról a területre való áttérés, mint társadalomszervezési elv, az emberiség történetének egyik legfontosabb határvonalát jelenti. Az utólagosan kapott, általában a modernizációs elméletekre vonatkozó kritikák ezt a fajta dihotómiát viszonylagossá és igen árnyaltá tették. Kiderült, hogy a „rokonság” és a „terület” nem egymást kizáró formák, és nem is az emberiség lineáris fejlődésének „állomásai”, amely tény fokozta a közöttük, mint két társadalomszervezési elv között lévő különbség fontosságát. Ebből a szempontból tehát, a szomszédság egyértelműen területi kritériumokon alapszik (még akkor is, ha egykori változataiba a rokonság is bekerülhetett), míg az egész vidék közösségi szervezési formái,

az orosz változatoktól kezdődően, a délszláv nagycsaládon (*zadrugán*) keresztül egészen a román társbirtokos közösségekig és annak különböző történelmi változataiig, a rokonságot részesítik előnyben (még akkor is, ha az egy bizonyos terület közös tulajdonosi jogához kapcsolódik).

Lényeges ebből a szempontból, hogy a szomszédság, amint azt neve is jelzi, szomszédok közötti, szigorúan a területi összefüggés kritériuma alapján megállapított egység volt: az utca összes felnőtt lakója egy szomszédságot alkotott. Hogyha az utca túlságosan nagy volt, akkor több szomszédságot létesítettek. A demokratikusan megválasztott szomszédságátya vezetése alatt álló szomszédságnak – amelyet a nemi elkülönülésen alapuló ifjúsági szervezetek (*Bruderschaft* és *Schwesterschaft*) előztek meg – kötelező módon tagjává vált minden fiatal ember házasságától vagy 24 éves korától kezdve. „A szomszédságon kívüli élet elképzelhetetlen volt egy faluban élő szász számára” (Schenk, 1995). Az asszonyok férjük által váltak a szomszédság tagjaivá, a női tagsgú szomszédságok ritkák, és minden valószínűséggel viszonylag későbbiek voltak.

Ezt a területi kritériumot meg lehet találni a román, közelmúltban még elő „gazdatiszti és szomszédi” közösségekben, és a magyar szomszédsági formákban. Napjainkban, a szászok tömeges kitelepődése után, a faluban maradtak általában a településen lévő lakóhelyük szétválasztásától függetlenül egy szomszédságba csoportosulnak. Így módon a csoportosulási kritérium etnikai lesz, akárcsak a kevés roma szomszédság esetében. A román és magyar közösségek szomszédságai – ahol azok még egyáltalán léteznek – választási kritériumok szerinti átstrukturálásába kezdtek: társadalmi réteg, a faluban leélt idő stb. szerint rendezték át őket. De még ezekben az esetekben is, általában megmaradt a proximitásra való utalás.

Ajándék és szerződés

Egy kereszténységi román asszony egy kötényre való nemrég kikelt kiskacsát vitt ajándékba szász szomszédságyának. „Hoztam néhány kiskacsát, nekem túl sok van” – mondta a román asszony. De szomszédságya udvariasan visszautasította. Az alkudozás eltartott egy jó ideig, amíg a két asszony megegyezett, hogy a szomszédságya kifizeti a kiskacsák árát. A román asszony távozása után, a szász asszony enyhén zavartan magyarázta: „Gondoljon bele, hogyha elfogadtam volna, ki tudja, legközelebb mit kért volna, és aztán így folytattuk volna a végtelenségig. Most egyenlők vagyunk.”

Ez a jelenet talán kicsit komikusan, de tisztán mutatja azt a különbséget, amelyet Marcel Mauss szerint az ajándékozás és a szerződés etikájának nevezünk. Kifejezi ugyanakkor azt, amit Max Weber szerint ezúttal a szomszédság lényegének nevezünk.

Természetesen a magyarázatot nem csupán a területi kritérium elsőbbségében kell keresnünk, bár ezek a szolidaritás köré szerveződő közösségek nem annyira a rokonságon alapulnak, mint a vízszintesen tagoló, szomszédok közötti, és a függőlegesen tagoló, az egyház és a közügyek közötti kapcsolatokon. Ez pedig nagyon lényeges kiindulópont.

Betöltendő funkciói szempontjából a szomszédság megtévesztetetlenül hasonlít más paraszti társadalmak szervezési formáihoz. Egy Kereszténységi talált 1844-beli okmányban a következőképpen mutatják be: „az egymás mellett élők gyülekezetének szövetsége (...) a hiányt szenvedő segítése (...) a jó szokások és a közösségi béke megőrzésének érdekében” (cf. Alexandrescu, 1998). Konkrétan a szomszédság a kötelezettségek és jogok

szétosztásával szabályozza a termelést és fogyasztást, felvigyáz a közösségi javakra és viselkedési normákat szab meg. Tehát semmi új és meglepő nincs ebben. Ellenben sokkal figyelemre méltóbb az, ahogyan ezek az általános társadalmi szerepek megvalósulnak. Ebből a szempontból különös fontossággal bír a szomszédság ládája, amelyben az intézmény státutumat, a különböző tevékenységek jegyzékét, illetve a jövedelmek és költségek részletes jegyzékét tartották. A láda szimbolikus jelentőségét az is hangsúlyozta, hogy nyitása és zárása csak a teljes létszámú szomszédság jelenlétében történt, mely esemény egy munkaciklus elejét és végét is jelentette. Nem volt szabad lekészni a lá-

módján alapvető társulási formának lehet tekinteni. Talán ez a sajátosság magyarázza a szomszédság meglepő életerejét, de napjainkig tartó folytonossága mégis inkább csak „névleges”. Aszilárd társadalmi „struktúrán” túlmenően, melynek évszázadokon át tartó fennmaradása kérdéses, létezik egy társulási stratégia, amely a hagyomány előnyeit élvezve, képes az új kontextushoz való alkalmazkodásra, eleget téve így módon bizonyos alakulóban lévő társadalmi igényeknek. Hiszen a napjainkban létező szomszédságok alig hasonlítanak ahhoz a modellhez, melyet társadalmi történelmük felmutat. De nem mondhatjuk, hogy egyszerű felbomlási folyamatról van szó, mert az nem adna ma-

Hazafelé tartó öregember, Korniss Péter fotója

da kinyitásának pillanatát, és senki sem hagyhatta el a helyiséget vagy nem dohányozhatott mindaddig, míg a láda nyitva volt. Ezeket a ládákat még ma is hűen őrzik a szász közösségek itthonmaradt lakói.

Minden szász tudta, hogy melyik szomszédsághoz fog tartozni egész életén át. A szomszédságba lépések azt is tudta, milyen jogai és kötelezettségei vannak, mivel a státutumban azok pontosan meg voltak fogalmazva. Így módon feltételezhetjük, hogy az egyes individuunk szintjén létező „írott kultúra” hatása erősebb volt, mint az egyéb szász közösségek azon társadalmi normarendszere, amely az „orális kultúra” mechanizmusai közé tartozott. Ugyanakkor a közösségi normák megszegésére felállított, súlyosságuk függvényében növekedő büntetések (*Bussgeld*), az érkölc egyfajta elkönyvelését jelentették, mely jelenségek igencsak felkeltette volna Max Weber érdeklődését. Röviden, a részletek feltárása és ezen szokások régiségének meghatározása nélkül, de tudatában annak, hogy évszázados gyakorlatlall állunk szemben, elmondhatjuk, hogy a „szerződésnek” egyfajta változata ez, mely szabályozza a szomszédság közösségéhez való tartozást, melyet a maga

gyarazatot az 1990 után szerveződött új szomszédságokra. Ezek nagyon sok változhatott mindaddig, míg a láda nyitva volt. Ezeket a ládákat még ma is hűen őrzik a szász közösségek itthonmaradt lakói.

Röviden elmondhatjuk, hogy természetüket tekintve a szomszédságok pillanatnyilag nem a csodával határos módon megőrkített társadalmi struktúrákat jelentik, hanem inkább olyan kézhez álló társulások szerveződési modellt, melyet a jellegzetes közösségi igényekre lehet alkalmazni. De annál fontosabb, hogy ennek a modellnek a régisége olyan társulási gyakorlatot indított el, olyan „társulási szellemet” hozott létre, amely végeredményben, különbözőképpen és -mértékben, Erdély legtöbb közösségében meg-

Határ és akulturáció

Ez a szászoktól átvett társadalmi gyakorlat a szomszédságokba szerveződésnek átvételével együtt a legkülönbözőbb területeken hagott nyomokat. Még a túlvilággal kapcsolatos viszonyulásra is hatással volt. Itt ellentétben az akadályok igen erősek voltak. A konkrét felekezeti akadályok mellett ott volt a rokonság megtörhetetlen jellege a románságnak a halálhoz való viszonyulásában. „A szomszédság kényszeríti a szomszédság férfit, hogy kivigyék, mert itt, a szászoknál, inkább a szomszédság temet el, tudja? Azért vagyunk beiratkozva a szomszédságba, mert a szomszédság kiássa a gödröt, kiviszi az embert, befedi, kiviszi a házból...” – meséli az egyik szász asszony. Másrészt a románoknál „a szomszédság temetésekor segíti a gyógyszeres családot” (cf. Deacu et al., 1998). A szomszédság hatékony megszervezése a románoknál halálesetkor egyszerű „segítséget” jelent, anélkül, hogy bármilyen kötelezettséggel is járna. Mindez a haláleset után is tovább működik, a család tagjai álmódhatnak az elhunytal, és köteleységük újabb adományokkal kielégíteni igényeit: „azt mondják, hogy a lélek még vár, hogy adjon neki az ember valamit” – mondja az egyik román asszony. Ezzel ellentétben a szászoknál, az elhunytal álmódni rosszat jelent: „aztán olyankor... jaj Istenem! ... ha felébrednek ... jaj Istenem! ... az ágyban vagyok? mi van velem? Rögton elkezdek imádkozni, és megnyugtat az Isten” – meséli ijedten a szász asszony. (Uo.)

Mégis a protestánsok halál előtti „viszafogottságából” a hosszas szomszédsági gyakorlatok során átkerült valami az erdélyi románok körébe is. Például Olténiában nagyon sok esetet láttam, amikor egy erdélyi román halottal álmódott és szaladt a paphoz, hogy adja rá az utolsó kenetet és oldja fel bűnei alól, míg ez a fajta viselkedés elképzelhetetlen volt a helyi románok esetében, akiknél a képzelhetetlen temetés inkább „előkelő”-nek számított.

Egyértelműen óriási kulturális határról van szó, amely mindenképpen a Huntington térképén húzott határvonalhoz vezet. Azonban hogyha figyelmesen szemléljük ennek az „egyedülálló” szomszédsági modellnek különböző változatait, a románokét, a magyarokét, a romákét, sőt a más nemzetiségekkel együtt élő szászokét is, a szomszédság történelmi gyakorlatain keresztül szőtt kölcsönhatások játékában inkább ozmózt és leleményeséget fedezünk fel, mint „összeütökéseket”. Egy dolog azonban megmarad az erdélyi társadalomban: a szomszédság akulturációs fontossága. Ebből a szempontból, egyfajta „fenséges protestantizmusról” lehetne beszélni, nem a szó vallásos, hanem inkább a weberi konotáció értelmében.

Fordította: Borbély Éva

Irodalom

Filip Alexandrescu: *Vecinătatea – elemente de istorie socială*. (A szomszédság – társadalomtörténelmi elemek) In: *Observatorul Social. Caiete de teren*. București, IV kötet, 1998, 5–15.
Valentina Deacu – Răzvan Stan – Alina Tudor: *Înmormântarea între vecinătate și rudenie* (Temetkezés – szomszédság és rokonság között) In: *Observatorul Social. Caiete de teren*. București, IV kötet, 1998, 34–44.
Annemie Schenk: *Die Nachbarschaft bei den Siebenbürger Sachsen. Zum Inhalt von Nachbarschaftladen*. In: Krupa András, Eperjessy Ernő, Barna Gábor szerk. *Treffen von Kulturen – Konflikte von Kulturen*. Békéscsaba/Budapest, 1995, 180–183.
Hans-Achim Schubert: *Nachbarschaft und Modernisierung. Eine historische Soziologie traditionaler Lokalgruppen am Beispiel Siebenbürgens*. Köln/Wien, 1980 (*Studia Transylvanica* Bd. 6).